

УДК [37.013.42:373.5](09)(477)

І. І. ЄЛАНЦЕВА

аспірант

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ СЛУЖБ ДЛЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

У статті охарактеризовано чинники, що сприяли становленню дитячих соціально-педагогічних служб в Україні. До зазначених чинників зараховано: теоретичні напрацювання українських і зарубіжних учених у галузі соціальної педагогіки та роботи; розширення мережі загальноосвітніх шкіл; соціально-педагогічна діяльність благодійних громадських організацій; заснування закладів для навчання й виховання дітей, які потребували допомоги; поява різноманітних центрів позашкільного виховання, в яких активно здійснювали соціально-педагогічну роботу (літні дитячі “колонії”, дитячі клуби й дитячі майданчики, “потішні”, скаутські загони, “Травневі спілки” тощо).

Ключові слова: діти, соціально-педагогічні служби, передумови, чинники.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства проблема соціально-педагогічної підтримки молодого покоління в державній політиці є досить актуальною. Про це наголошено в Законах України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” (2007 р.), “Про охорону дитинства” (2001 р.), “Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю” (2001 р.), Концепції Державної цільової соціальної програми “Молодь України” на 2016–2020 роки (2015 р.), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.), Положенні про психологічну службу системи освіти України (1999 р.). Зокрема, в Національній стратегії розвитку освіти в Україні значну увагу приділяють необхідності забезпечення успішної соціалізації дитини, визначено потребу створення системи психолого-педагогічної та медико-соціальної підтримки й реабілітації сім’ї.

Особлива роль у вирішенні окреслених проблем має належати соціально-педагогічній службі для дітей та молоді. Підвищенню ефективності діяльності дитячих соціально-педагогічних служб у сучасній Україні сприятиме вивчення вітчизняного досвіду організації соціально-педагогічної роботи.

Огляд науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що останнім часом з’явилися дослідження, в яких проаналізовано зміст соціально-педагогічної роботи з різними категоріями дітей та молоді (О. Безпалько, О. Вакуленко, З. Зайцева, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, Г. Лактіонова, А. Малько, Л. Міщик, Ю. Нагорний, Н. Нарожня, В. Оржехівська, В. Орлов, В. Сидоров, Т. Сущенко, С. Толстоухова, І. Трубавіна, Л. Штефан та ін.); професійні функції соціального педагога (С. Архипова, О. Безпалько, М. Галагузова, І. Зверева, А. Капська, Л. Міщик, В. Поліщук, С. Харченко та ін.); особливості підготовки соціальних педагогів і соціаль-

них працівників (Л. Боднар, Р. Вайнола, О. Карпенко, Т. Лесіна, Г. Локарева, О. Луганцева, З. Фалінська, О. Філь, М. Ярошко).

Мета статті – проаналізувати чинники становлення та подальшого розвитку дитячих соціально-педагогічних служб в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.

Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел свідчить про те, що ще в 60-ті рр. XIX ст. в Україні склалися сприятливі умови для становлення та подальшої ефективної діяльності соціально-педагогічних служб для дітей та молоді. Цьому сприяли значні соціально-економічні зрушення в державі, швидкий розвиток промисловості, різке зростання чисельності міського населення, помітне зниження ролі традиційної патріархальної сім'ї, активне залучення жінок до роботи на фабриках і в майстернях, зниження ролі сімейного виховання та підвищення ролі виховання суспільного, зростання асоціальних проявів та злочинності в дитячому середовищі, широка мережа різних типів навчальних закладів – гімназій, прогімназій, реальних училищ.

Теоретичним підґрунтям діяльності дитячих соціально-педагогічних служб можна вважати праці зарубіжних (П. Барт, Ф. Дістервег, Д. Дьюї, П. Наторп, М. Річмонд та ін.) та українських (П. Каптерев, О. Пантюхов, В. Преображенський, В. Стоюнін, С. Шацький та ін.) педагогів.

Зокрема, в середині XIX ст. німецький дослідник А. Дістервег увів до наукового обігу термін “соціальна педагогіка”, обґрунтував принципи соціального виховання підростаючого покоління.

Д. Дьюї розглядав виховний вплив середовища на особистість. За його твердим переконанням, саме середовище формує в дітей та молоді певні зовнішні навички та систему поведінки, дає установку на певні дії [1, с. 74–76].

Американська дослідниця М. Річмонд розробила теорію соціальної роботи [5, с. 105], розглядала індивідуальні проблеми нужденних, досліджувала вплив найближчого соціального оточення (головним чином – сім'ї) на виховання особистості.

Серед українських науковців, які пропагували соціально-педагогічні ідеї, варто відзначити П. Каптерева, який у статті “Про суспільно-моральний розвиток і виховання дітей” (1908 р.) [2] одним із перших усебічно проаналізував процес соціалізації дітей у сім'ї та в навчальних закладах: “Те, що ми називаємо розумом людини, її серцем, її волею, – означає П. Каптерев, – є наслідком не індивідуального, а суспільного розвитку” [2, с. 232].

Науковець велику увагу приділяв тісній взаємодії виховання сімейного й суспільного. “Школа, власне, – писав П. Каптерев, – є продовженням виховної діяльності сім'ї в усіх відношеннях” [2, с. 241]. Однак педагог слушно вважав, що головне завдання школи полягає не тільки в тому, щоб навчити учнів певним наукам, а сформуванню в них навички життя в колективі, оскільки майбутнє людини також буде пов'язане з різними колективами.

З огляду на це вчителі-вихователі повинні всіляко заохочувати створення шкільних “колективів”, уважно спостерігати за їх життям, вводити елементи шкільного управління [2, с. 253–254].

Питаннями позашкільного суспільного виховання особистості опікувався С. Шацький. В основі його теорії лежало допущення, що ані школа, ані батьки не в змозі забезпечити належне виховання своїх дітей. У такому випадку на дітей починає активно впливати “вулиця”, часто негативно, яка “створює велику небезпеку для дитячих розумів і характерів” [6, с. 199]. Із метою запобігання негативному впливу вулиці на дитячу особистість автор пропонує створити широку мережу дитячих позашкільних установ.

На думку С. Шацького, основними осередками соціального виховання дітей та молоді, особливо в проблемних районах, повинні стати дитячі клуби. Для успішної організації клубної роботи науковець пропонував насамперед виявляти індивідуальні особливості дітей, їх інтереси, залучати дітей до різних видів фізичної праці, мистецтва, давати їм можливість слухати гарну музику, малювати, ліпити, виробляти в них колективний характер та колективістські навички.

Аналіз науково-педагогічних матеріалів свідчить про те, що становлення дитячих соціально-педагогічних служб у другій половині XIX ст. було пов’язано зі створенням кас взаємодопомоги, які існували при школах і надавали матеріальну допомогу найбільш бідним учням, здійснювали одноразову допомогу до різноманітних свят, вносили кошти за навчання учнів у різних типах навчальних закладів тощо [7, с. 114].

У 1914–1915 рр. при середніх навчальних закладах було організовано так звані групи (бригади) “трудої допомоги”. В останній чверті XIX ст. в Україні виникають перші позашкільні організації для виховання дітей та молоді. До таких організацій належали літні дитячі “колонії”, дитячі клуби й дитячі майданчики. Основними формами виховання дітей у них стали спостереження за природою, виконання різних видів робіт, а також походи та екскурсії. В подальшому кількість позашкільних установ суттєво зросла, й до 1914 р., як свідчать науково-педагогічні джерела, їх налічувалося кілька тисяч. Знаходилися вони в приватних садибах і в сільських школах [3, с. 50].

Прототипом сучасних соціально-педагогічних служб для дітей можна вважати “тимчасовий притулок”, створений у 1907 р. Київським товариством сприяння вихованню й захисту, який організовувався з метою попередження дитячої бездоглядності та безпритульності. Літні дитячі колонії відкривали приватні особи, благодійні товариства (наприклад, “Товариство піклування про учнів”, Гурток організаторів дитячих колоній та ін.) й відповідні служби при органах місцевого самоврядування у великих містах.

Становлення соціально-педагогічних служб для дітей та молоді було пов’язане і з організацією соціально-педагогічної роботи в міських позашкільних центрах, що в досліджуваній період часто називали дитячими клубами. До перших таких організацій належали “денні дитячі притулки” для дітей міської бідноти, які з’явилися в середині XIX ст. У зазначених установах здійснювали медичний огляд школярів, організовували різноманітні заняття за інтересами, читання книг тощо.

З початку ХХ ст. уже в багатьох великих містах України існували денні центри позашкільного виховання, які створювали переважно для дітей бідноти різні благодійні товариства, вони називалися “дитячі клуби”.

Умовно їх поділяли на такі категорії:

- денні “дитячі садки” для дітей дошкільного віку, які працювали за педагогічною системою Й. Фребеля та концепцією “вільного виховання”;
- організації, в яких основний акцент робили на професійну підготовку й трудове виховання;
- організації, що мали загальноосвітню спрямованість і значну увагу приділяли естетичному вихованню дітей.

Новий зміст діяльності дитячих клубів, заснований на впровадженні серед дітей та молоді принципів самоврядування, запропонував С. Шацький. Діяльність дитячих клубів була спрямована на формування в дітей колективістських навичок у спільній праці, прилучення їх до культурних цінностей, організацію спортивних ігор, екскурсій, вивчення явищ оточуючої природи.

Необхідно зазначити, що певний внесок у справу становлення дитячих соціально-педагогічних служб в Україні на межі ХІХ–ХХ ст. зробили й недержавні просвітницько-філантропічні організації, які проводили різні заходи для дітей бідноти у святкові та вихідні дні. До таких заходів належали: проведення дитячих свят, концертів, відвідування театрів і кінематографів, організація екскурсій, читання лекцій, проведення спортивних змагань.

Отже, всі перелічені центри позашкільного виховання займалися, загалом, профілактикою асоціальної поведінки дітей та молоді, відволікаючи їх від негативного впливу “вулиці”, надавали соціальну підтримку й допомогу дітям із бідних сімей.

Як свідчать науково-педагогічні джерела та архівні матеріали, центри позашкільного виховання займалися й просвітницькою діяльністю серед народу. Вони створювали бібліотеки, проводили безкоштовне репетиторство в бідних сім'ях. Подібні функції виконували і скаути, і бригади “трудової допомоги”, і створений зусиллями батьків і педагогів на початку ХХ ст. “Будинок юнацтва”.

“Будинок юнацтва” проводив соціально-педагогічну роботу за такими напрямками:

- участь дівчаток у безкоштовній праці в швейних майстернях;
- організація сільськогосподарських “дружин” для безкоштовної допомоги селянським господарствам;
- організація дитячих ясел, садків і клубів для дітей із сімей біженців;
- поширення знань у народі (влаштування бібліотек, читання лекцій, безкоштовне навчання грамоті тощо) [3, с. 53].

Зародженню на початку ХХ ст. дитячих соціально-педагогічних служб сприяла й діяльність так званих екологічних позашкільних дитячих організацій, які займалися вивченням і охороною живої природи. До таких організацій належали: “Травневі спілки”, “Перелітні птахи” та ін. Ідея щодо необхідності захисту навколишнього середовища прийшла в Україну з

Німеччини. Ініціатором зазначеного руху був відомий німецький педагог Е. Фернстер.

Ідеологічна спрямованість “екологічного” виховання дітей та молоді полягала в таких аспектах:

- скерованість на вироблення в підростаючого покоління природничого світогляду, в тому числі й у галузі вивчення “живої природи”;
- вчення щодо протиставлення ідеальної та гармонійної Природи;
- поширення з другої половини ХІХ ст. серед західноєвропейської та російської інтелігенції східних релігійних і філософських теорій (даосизм, буддизм) з їх поглядом на людину як частинку природи і, як наслідок – схиляння перед Природою [4, с. 147].

Утім, на початку ХХ ст. подібний вплив був ще непрямим і малопомітним. Він найбільш яскраво виявився вже в кінці ХХ ст. в ідеології “зелених” та інших екологічних течій.

Вихованці центрів позашкільного дитячого й підліткового виховання досить часто самі здійснювали соціальну підтримку різних верств населення, допомагали державі.

Архівний матеріал дає змогу стверджувати, що започаткування дитячих соціально-педагогічних служб в Україні пов’язане і з діяльністю благодійних товариств та організацій, які здійснювали позашкільне виховання дітей та організацію їх дозвілля. До подібних товариств в Україні належали Товариство Червоного Хреста для надання медичної допомоги пораненим під час війни, Товариство опіки про бідних і хворих дітей (здійснювало захист кожної дитини, з якою погано поводилися дорослі, спричиняли їй фізичну та моральну шкоду), Київське товариство взаємодопомоги жінкам, Київське педагогічне товариство взаємної допомоги, благодійне товариство судового відомства, Всеукраїнське товариство допомоги жертвам інтервенції, педагогічне товариство ім. К. Ушинського, Київський комітет благодійних організацій та ін. Так, Київське педагогічне товариство взаємної допомоги, засноване в 1898 р., займалося різноплановою соціально-педагогічною діяльністю, а саме: надавало грошову та медичну допомогу; влаштовувало малолітніх дітей у навчальні заклади; здійснювало пошук роботи для своїх членів; сприяло покращенню матеріального й морального стану своїх членів [8, с. 8].

Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел і архівних документів дає змогу дійти висновку, що становленню дитячих соціально-педагогічних служб в Україні сприяло і виникнення шкіл для аномальних дітей (глухонімих, сліпих і розумововідсталих) та закладів для малолітніх правопорушників (“виправних притулків”), хліборобських колоній та ремісничих притулків для морально знівечених підлітків, поширення сирітських і виховних будинків. Засновниками перелічених закладів були переважно земства та приватні благодійні товариства (Товариство трудової допомоги глухонімих, Всеросійське опікунство сліпих тощо). В кінці ХІХ ст. такі притулки було засновано в Харкові, Києві, Одесі, Чернігові та деяких інших містах України [7, с. 114–115].

Висновки. Отже, можна зробити висновок про те, що становленню дитячих соціально-педагогічних служб в Україні сприяли: теоретичні напрацювання українських і зарубіжних учених у галузі соціальної педагогіки; розширення мережі загальноосвітніх шкіл; соціально-педагогічна діяльність благодійних громадських організацій; заснування різноманітних закладів для навчання й виховання дітей, які потребували допомоги; проведення соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах; поява різноманітних центрів позашкільного виховання, в яких активно здійснювали соціально-педагогічну роботу (літні дитячі “колонії”, дитячі клуби та дитячі майданчики, “потішні”, скаутські загони, “Травневі спілки” тощо).

Проведене дослідження не претендує на всебічне вирішення проблеми й не вичерпує всіх аспектів окресленої теми, але закладає основу для подальшого дослідження змісту, форм і методів діяльності соціально-педагогічних служб для дітей та молоді на різних етапах розвитку суспільства.

Список використаної літератури

1. Андреева И. Н. Антология по истории и теории социальной педагогики : учебн. пособие для студ. высш пед. учеб. заведений / И. Н. Андреева. – Москва : Академия, 2000. – 176 с.
2. Каптерев П. Ф. Педагогическая психология / П. Ф. Каптерев // П. Ф. Каптерев о семейном воспитании / сост. И. Н. Андреева. – Москва, 2000. – С. 41–48.
3. Кудинов В. А. Факторы развития детских объединений / В. А. Кудинов // Социокинетика: книга о социальном движении в детской среде. – Москва, 2000. – С. 41–54.
4. Ромм Т. А. Становление и развитие социальной педагогики в России в начале XX века : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. А. Ромм. – Москва, 1995. – 182 с.
5. Трухачева Т. В. Периодизация детского движения в России / Т. В. Трухачева // Социокинетика: книга о социальном движении в детской среде. – Москва, 2000. – С. 86–109.
6. Шацкий С. Т. Задачи общества “Детский труд и отдых” / С. Т. Шацкий // Социальная педагогика / Ю. В. Василькова, Т. А. Василькова. – Москва, 2000. – С. 198–202.
7. Штефан Л. А. Становлення та розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні (20–90-ті рр. XX ст.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Л. А. Штефан. – Харків, 2003. – 493 с.
8. Киевское педагогическое общество взаимной помощи (уставы, отчеты, протоколы и др.), присланные П. П. Кудрявцеву, 1902–1906 г. – ф. 139. – спр. 4. – 203 арк.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2016.

Еланцева И. И. Становление социально-педагогических служб для детей в Украине

В статье охарактеризованы факторы, способствовавшие становлению детских социально-педагогических служб в Украине. К указанным факторам отнесены: теоретические наработки украинских и зарубежных ученых в области социальной педагогики и работы; расширение сети общеобразовательных школ; социально-педагогическая деятельность благотворительных организаций; открытие заведений для обучения и воспитания детей, нуждающихся в помощи; появление различных центров внешкольного воспитания, в которых активно проводили социально-педагогическую работу (летние детские “колонии”, детские клубы и детские площадки, “потешные”, скаутские отряды, “Майские союзы” и др.).

Ключевые слова: дети, социально-педагогические службы, предпосылки, факторы.

Yelantseva I. Establishment of the Socio-Pedagogical Services for Children in Ukraine

The article characterizes the factors that contributed to the establishment of the socio-educational services for children in Ukraine. The study and the generalization of scientific-pedagogical sources indicate that in the 60-ies years of the XIXth century in Ukraine there were favorable conditions for the establishment and the further effective activity of the socio-pedagogical services for children and young people. Significant socio-economic changes in the state, the rapid industrial development, the sharp increase of the urban population, the noticeable decrease of a traditional patriarchal family's role, the active involvement of women to work in factories and workshops, reducing the role of family education and enhancing the role of public education, the growth of asocial manifestations and crime among children, a wide network of various educational institutions – gymnasiums, progymnasiums, non-classical secondary schools made a contribution to it.

The leading factors that contributed to the active formation and the further fruitful development of the social-pedagogical services for children also included: native and foreign scientists' theoretical experience in the scope of social pedagogy and work; the expansion of secondary schools network; public charity organizations' social-pedagogical activity; the establishment of institutions for education and upbringing children who needed help; organizing socio-pedagogical work in secondary schools; the emergence of various centers of extracurricular education, where the socio-pedagogical work was actively carried out (summer children's "colonies", children's clubs and playgrounds, "funny", scout squads, "May unions", etc.).

Key words: children, social-pedagogical services, preconditions, factors.